

ВИНОГРАДНА ЛОЗА В ДЕКОРІ ІКОНОСТАСІВ XVII—XVIII СТ.: ТИПОЛОГІЯ ФОРМ

Анотація. У статті запропоновано типологію форм мотиву виноградної лози, що є одним з основних орнаментальних мотивів різьбленого декору українських іконостасів XVII—XVIII ст. Типологія побудована на класифікації за візуальними ознаками структурних елементів цього мотиву та основних варіантів композицій.

Ключові слова: виноградна лоза, орнаментальний мотив, іконостас, декор, форма, гроно, листок.

Анотація. В статье предложена типология форм мотива виноградной лозы, который является одним из основных орнаментальных мотивов резного декора украинских иконостасов XVII—XVIII вв. Типология строится на классификации по визуальным признакам

Актуальність. Визначальною рисою художнього образу українських іконостасів XVII—XVIII ст. є пишній різьблений декор різноманітних мотивів місцевої та екзотичної флори, антропоморфної скульптури й зооморфних орнаментальних елементів. Про це повсякчас зазначається в науковій літературі, однак детального іконографічного та стилістичного аналізу не подає жоден з дослідників. У публікаціях зазвичай розглядають у загальних рисах репертуар декоративних мотивів, окремі аспекти стилістики орнаментального оздоблення, зосереджують увагу на антропоморфній тематиці в іконостасному опорядженні [2—6; 8; 9]. Єдиною фундаментальною працею, в якій широко розглянуто питання розвитку іконостасної орнаментики, починаючи від XV і до кінця XVIII ст., є монографія М. Драгана [7], однак у ній увагу зосереджено лише на оздобленні царських воріт іконостасів.

На нашу думку, розмаїття флоральних мотивів у програмах орнаментального оздоблення українських іконостасів XVII—XVIII ст. потребує передусім формальної класифікації

структурних елементів цього мотиву, а також основних варіантів композицій.

Ключевые слова: виноградная лоза, орнаментальный мотив, иконостас, декор, форма, гроздь, лист.

Summary. In article the typology of forms of motive of a grapevine which is one of the main ornamental motives of a carved decor of the Ukrainian iconostases of the XVII—XVIII century is offered. The offered typology is constructed on classification on visual signs of structural elements of this motive, and the main options of composition.

Key words: grapevine, ornamental motive, iconostasis, decor, shape, bunch, leaf.

цих мотивів. За відсутності загальноприйнятої класифікації та термінології на позначення конкретних мотивів і варіантів їх стилізації у декорі іконостасів більшість дослідників найчастіше називає їх узагальнено — “рослинні мотиви”, без виокремлення навіть семантично навантажених елементів, якими є символи Христа та Богородиці.

Метою статті є типологія форм виноградної лози в декорі українських іконостасів XVII—XVIII ст., структурні елементи мотиву, а також варіанти композицій, сформованих з нього.

Виклад основного матеріалу. Становлення і розвиток декорації українського іконостаса починається з середини XVI ст. [7, 13], коли трансформується його тяблова конструкція. Довгі дошки ікон, що раніше стояли на тяблах, на початку XVI ст. отримують вертикальні членування мальованими або гравійованими по ґрунту орнаментальними стрічками, вміщеними між сюжетами. Протягом XVI ст. для відокремлення сюжетів довгі дошки вже розділяють на частини, а місця їхніх стиків при розміщенні в іконостасі декорують орнамен-

тованими брусочками. Відтоді конструктивна основа іконостаса стає не опорою, а обрамленням для ікон, і далі розвивається самостійно. Саме це дає імпульс розвитку декоративного оздоблення іконостаса-рами (вдалий термін, який використовує О. Тарасов [13]). До кінця XVI ст. декоративне опорядження іконостасів уже цілком оформлюється¹. Одночасно складається первинний репертуар мотивів та іконографія іконостасної орнаментики. Першим серед флоральних мотивів з'являється акант, після нього — виноградна лоза.

Як відомо, мотив лози — один з найдавніших в європейському образотворчому мистецтві. Сакральне значення вина як символу життєвої сили, родючості й ототожнення його з людською кров'ю в близькосхідних та елліністичній культурах [12, 236] ствердило зображення виноградної лози серед поширених флоральних мотивів.

Із прийняттям християнства виноградна лоза стає символом християнського вчення, Євхаристії й самого Христа, що відображено в Євангеліях: “Я правдива виноградина, а Отець Мій — Виноградар...” (Ів. 15, 1); “Я виноградина, а ви галуззя” (Ів. 15, 5); “І взявши чашу і подяку вчинивши, подав їм і сказав: пийте з неї всі; бо це Кров Моя Нового заповіту, за багатьох проливається на відпущення гріхів” (Матф. 26, 27, 28). Відтоді виноградна лоза постійно використовується в мистецтві християнського світу і перетворюється чи не на найголовніший мотив християнської символіки, як у сюжетних образах, так і в декоративному оздобленні.

Причини відносно пізньої появи виноградної лози в декорі іконостасів — тема спеціального дослідження. Стосовно можливих джерел інспірації використання виноградної лози в декорі українських іконостасів деякі припущення у літературі вже висловлювалися². У цій статті зазначимо те, що у збережених царських воротах і обрамленні іконостасних ікон XVI ст. мотив виноградної лози в оздобленнях ще не трапляється, а з початку XVII ст. виноградна лоза в іконостасній орнаментіці вже поширена повсюди, водночас рисунок її елементів демонструє широкий спектр варіантів, навіть у межах опорядження

однієї пам'ятки, як це можна спостерігати в іконостасі П'ятницької церкви у Львові, який датується 1610-ми роками [1]. Тим не менш з'являється вона лише на певних частинах іконостасного фасаду: царських воротах і їх порталах, на стовпчиках та колонах між іконами намісного та апостольського ярусу, а також на фризі над намісним ярусом. Можна констатувати, що за межі цих ділянок виноградна лоза протягом XVII—XVIII ст. майже не виходить. Окремі відхилення від цієї схеми, наприклад введення виноградної лози в орнаментіці дяконських дверей чи предели (цокольна частина іконостаса), не змінюють загалом означену локалізацію мотиву в іконостасному декорі. Щодо останніх реєстрів іконостаса, то з репертуару декоративних форм для їхньої декорації обираються семантично нейтральні елементи. А з середини XVIII ст. усі вони, зокрема й виноградна лоза, витісняються різноманітними маріологічними символами.

З огляду на сказане, основна частина типологічного аналізу проводитиметься на пам'ятках XVII ст., оскільки в пам'ятках XVIII ст., хоча і пропонуються нові способи зображення виноградної лози, однак, через скорочення використання, кількість подібних новацій в іконостасній орнаментіці незначна.

Для аналізу форм зображення виноградної лози розділимо мотив на базові складові елементи:

- *виноградний листок*;
- *виноградне гроно*;
- *виноградний листок із гроном*;
- *виноградний листок з двома гронами*.

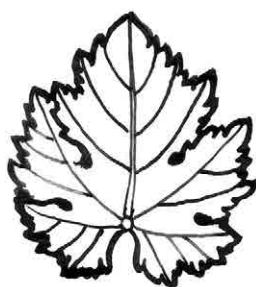
Орнаментальний блок виноградної лози з погляду формальної композиції можна класифікувати так:

- *виноградна лоза “вертикальний бордюру”*;
- *виноградна лоза “горизонтальний бордюру”*;
- *виноградна лоза, обкручена навколо опори*.

Як відомо, природні форми виноградного листка досить різноманітні. Однак в іконостасному декорі все розмаїття рисунка виноградного листя можна звести до двох природних форм, які слід розглядати як прототипи

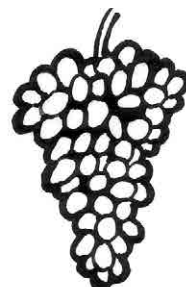
Лл. 1а

Лл. 1б

Лл. 2а

Лл. 2б

Лл. 2в

Лл. 1. Виноградний листок:
а – тридольної форми;
б – п'ятидольної форми

Лл. 2. Виноградне гроно:
а – циліндричної форми; б – конічної форми;
в – конічної форми з крилом

(іл. 1, а–б). Для зручності опису визначаємо листя схожого рисунка як три- або п'ятидольне із зубчастим краєм.

Зображення виноградного грона в іконостасах можна співвіднести лише з трьома природними формами китиць, які у ботаніці визначають як циліндричні, конічні, конічні з крилом (або крилаті) [11] (іл. 2 а–в).

Хоча достатня реалістичність зображення плодів винограду в декорі іконостасів й дає змогу розрізняти природні типи форм, однак використання ботанічної термінології видається неприйнятним, оскільки вона відобра-

жає об'ємність грона, тоді як в іконостасі спостерігаються рельєфні зображення. Тож тут ми визначаємо типи грон за загальним абрисом: округле (скорочений і стилізований варіант циліндричної природної форми), трикутне (проекція на площину конічної форми), а також грона з двох китиць (конічне грона з крилом).

***

Виноградний листок. Із двох наведених вище природних форм-прототипів виноградного листка в декорі іконостасів XVII–XVIII ст. домінувала тридольна. Рисунок тридольного листка протягом XVII ст., за всієї його зовніш-

Лл. 3

Лл. 4

Лл. 5

Лл. 6

Лл. 7

Лл. 8

Лл. 3. Фрагмент декору іконостаса П'ятницької церкви у Львові. 1610-і роки

Лл. 4. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса 1638 р. церкви Козьми і Дем'яна у Великих Грибовичах

Лл. 5. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса XVII ст. Покровської церкви с. Седнів

Лл. 6. Фрагмент декору цоколя іконостаса другої половини XVII ст. Вознесенської церкви в Березні

Лл. 7. Фрагмент декору колони невідомого іконостаса XVII ст. (Україна). Музей історії Києва

Лл. 8. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса 1682 р. Вознесенської церкви в с. Волиця-Деревлянська

Лл. 9

Лл. 10

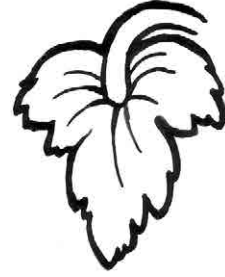
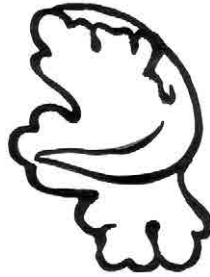
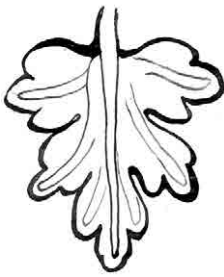
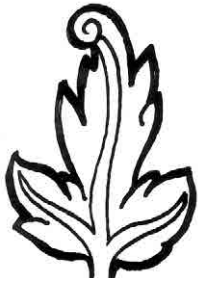
Лл. 11

Лл. 12

Лл. 13

Лл. 9. Фрагмент декору колони іконостаса 1697 р. церкви Різдва Христового з Жовкви

Лл. 10. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса 1638 р. церкви Козьми і Дем'яна у Великих Грибовичах

Лл. 11. Фрагмент декору колони іконостаса 1663 р. Микільського Військового собору Києва

Лл. 12. Фрагмент декору колони іконостаса першої половини XVIII ст. церкви Усіх Святих Києво-Печерської лаври

Лл. 13. Фрагмент декору колони іконостаса 1720 р. Троїцької церкви в Жовкві

ної різноманітності, мав характерну особливість, що дозволяла визначати його видову належність до винограду: повернуту вбік і закручену у завиток верхівку центральної час-

тини виноградного листка (іл. 3—9). Однак уже від початку XVIII ст. цей завиток верхівки листка зникає (іл. 12, 13). Щодо абрису тридольного листя, то тут існували численні ва-

Лл. 14

Лл. 15

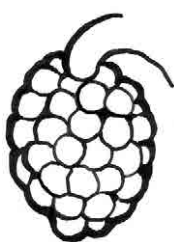
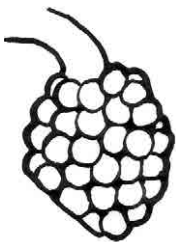
Лл. 16

Лл. 17

Лл. 18

Лл. 14. Фрагмент царських воріт 1634 р. із с. Перевали

Лл. 15. Фрагмент царських воріт середини XVII ст. з с. Верхнів

Лл. 16. Фрагмент царських воріт 1698 р. зі Скиту Манявського

Лл. 17. Фрагмент царських воріт із с. Хревт. Після 1708 р.

Лл. 18. Фрагмент царських воріт із Закарпаття. Перша половина XVIII ст.

ріанти, які можна умовно розділити на групу зображень, у яких бічні долі листка розміщувалися під кутом 90° до центральної долі, що надавало листку трикутної форми (іл. 4–6, 8, 9). Водночас краї листкової пластини мали більш чи менш виражений зубчастий рисунок. Інша група об'єднує такі форми тридольного виноградного листка, де бічні долі притиснуті до центральної, а сама листкова пластина не має зубчастого краю (іл. 3), що надавало йому форми квіткового бутону (іл. 7).

Виноградне листя п'ятидольної форми для іконостасної орнаментики є рідкісним явищем, на що вказують лише поодинокі приклади серед пам'яток XVII ст. (іл. 10–11). До того ж таке листя не мало закрученої у завиток верхівки. У наступному столітті чітка п'ятидольна форма листя майже не трапляється, натомість у композиціях, де виноградний листок огортає гроно — він розділяється на численні долі, кількість яких не була сталою (іл. 27).

Ще однією ознакою, яка хоча й не є властивою виключно зображенню виноградного листя, а характерна для усього рослинного декору протягом XVII ст., — було обов'язкове виділення об'ємним трактуванням централь-

ної та бічних жилок листка. Іноді листок мав лише осьову жилку і тоді її часто заміщає низка намистин (іл. 3, 5) — орнаментальний прийом, поширений також при зображенні аканта у XVII ст. У наступному столітті опуклі жилки й намистини на виноградному листі зникають, їх замінюють жолобчастими прорізами поверхні листка (іл. 12, 13).

Виноградне гроно. Зображення грона, що на короткому пагоні відростає від стебла, — орнаментальний елемент, який набув поширення в декорі іконостасів західних регіонів України. Протягом XVII ст. рисунок грона подається досить одноманітно — ягоди півсферичної форми міцно прилягають одна до одної, формуючи щільну китицю. Відмінності спостерігаються тільки у загальній формі грона: округлій (іл. 14, 15) чи трикутній (іл. 16). У XVIII ст. цей орнаментальний елемент трапляється у пам'ятках Західної України, однак загалом популярність його зменшується і його витісняють зображення грона у поєднанні з листком. Що ж до особливостей зображення виноградної китиці в цей період, то зберігається поширений з XVII ст. тип грона з півсферичних ягід (іл. 18). Іноді ягодам надава-

Іл. 19

Іл. 20

Іл. 21

Іл. 22

Іл. 23

Іл. 19. Фрагмент царських воріт XVII ст. з іконостаса Покровської церкви с. Седнів

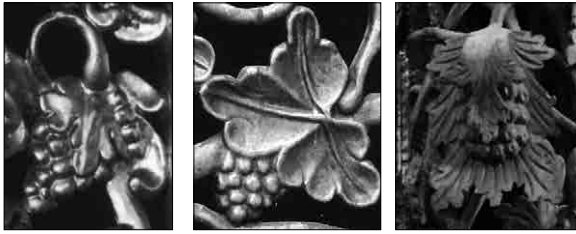
Іл. 20. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса 1653 р. с. Дністрик Головецький

Іл. 21. Фрагмент декору колони невідомого іконост-

таса XVII ст. (Україна). Музей історії Києва

Іл. 22. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса 1680 р. с. Волиця-Деревлянська

Іл. 23. Фрагмент декору царських воріт із церкви с. Ямне. Перша половина XVIII ст.

Іл. 24

Іл. 25

Іл. 26

Іл. 24. Фрагмент царських воріт іконостаса 1610-х років. П'ятницька церква. Львів

Іл. 25. Фрагмент царських воріт. Друга половина XVIII ст. Свт Войнилів

Іл. 26. Фрагмент декору колони іконостаса 1730-х років. Преображенська церква в с. Великі Сорочинці

лася неправильна або ромбоподібна форма, від чого виноградне гроно ставало схожим на шишку пінії (іл. 17).

Виноградний листок з гроном. Цей декоративний елемент складається з виноградної китиці овальної чи трикутної форми, верхня частина якої прикрита листком (іл. 19,

21—23). Водночас листок часто трактується досить умовно і швидше нагадує приквітку — невеликі листочки на квітконіжці. Ця композиційна формула є виявом суто художньої інтерпретації, оскільки природна форма виноградного грона такої комбінації не дає. Так само не трапляється у природі й розширений варіант цієї композиції, коли все гроно зображується на тлі широкого розкритого листка, що створює враження, ніби листок огортає гроно (іл. 20). Тут очевидна контамінація виноградного грона з іншими рослинами, які мають приквітки, наприклад, з ліщиною, у якій навколишня зав'язь приквітки розростається в зелену плюску, що прикриває горіх.

В окремих випадках листок, який прикриває гроно, здобуває форму, властиву виноградному листю, яке оздоблює іконостас (іл. 24—26). Виноградне гроно в таких композиціях зображувалося округлої чи трикутної форми, ягоди — напівсферичні чи овальні. Такий орнаментальний елемент з однаковою інтенсивністю використовувався в декорі іконостасів XVII—XVIII ст. як Західної, так і Центральної України.

Виноградний листок з двома гронами. Цей декоративний елемент формувався на основі поєднання тридольного виноградного листка,

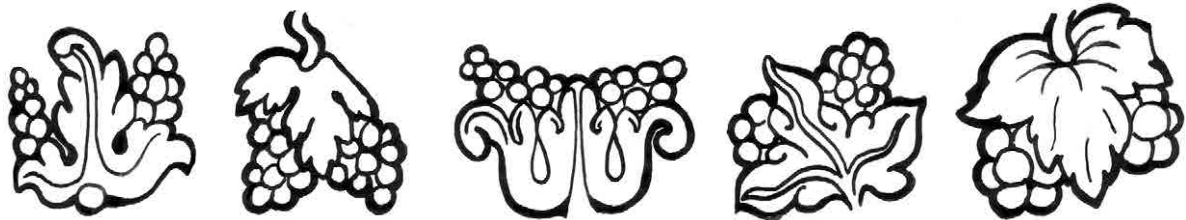
Іл. 27

Іл. 28

Іл. 29

Іл. 30

Іл. 31

Іл. 27. Фрагмент царських воріт кінця XVII ст. Церква Різдва Богородиці у м. Камінь-Каширський

Іл. 28. Фрагмент декору іконостаса кінця XVII ст. в приділі на хорах Микільського Військового собору (Київ)

Іл. 29. Фрагмент царських воріт XVII ст. Покровська церква в с. Седнів

Іл. 30. Фрагмент декору цоколя іконостаса другої половини XVII ст. Вознесенська церква в с. Березна

Іл. 31. Фрагмент декору колони іконостаса 1720 р. Троїцька церква у Жовкві

Лл. 32

Лл. 32. Фрагмент декору іконостаса 1610-х років.
П'ятницька церква. Львів

Лл. 33

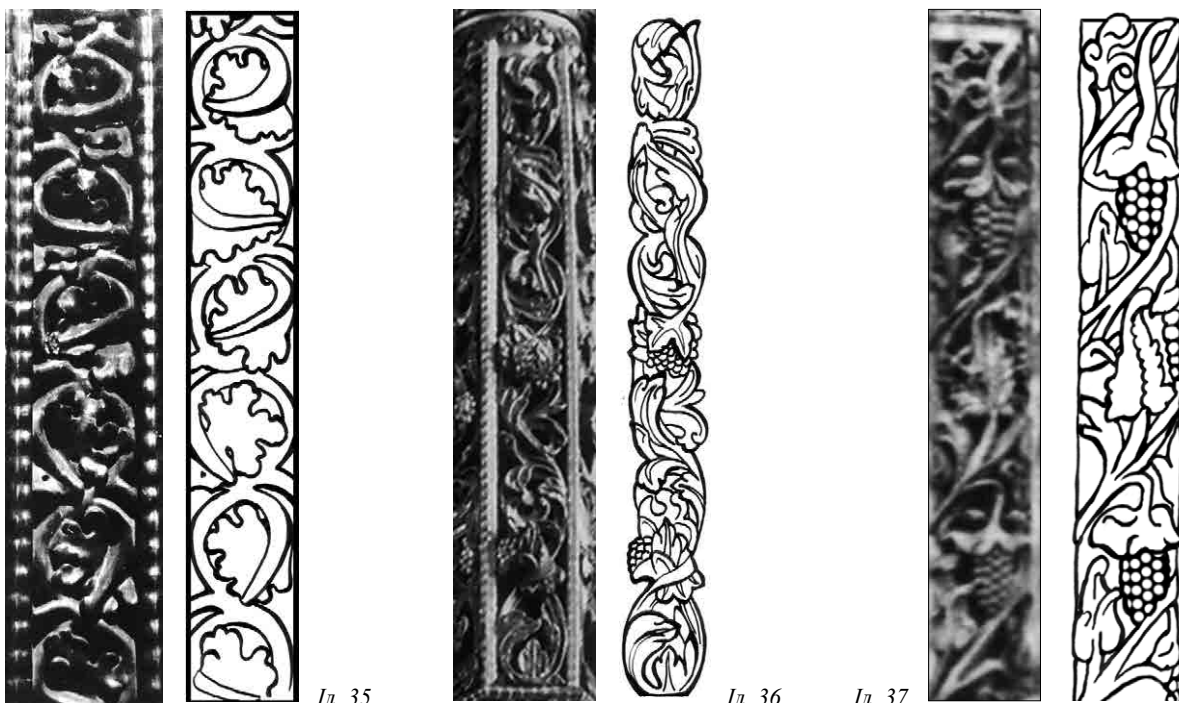
Лл. 33. Фрагмент декору іконостаса 1638 р. Церква
Козьмі і Дем'яна у Великих Грибовичах

Лл. 34

Лл. 34. Фрагмент декору іконостаса 1610-х років.
П'ятницька церква. Львів

що прикриває верхівку грона, яке складається з двох китиць. Композиція такого мотиву в переважній більшості незмінна: між долями листка видно кінчики двох округлих чи трикутних грон (іл. 27, 28, 30, 31). Її спостерігаємо як у пам'ятках XVII, так і XVIII ст. В окремих випадках тридольний лист стилізувався таким чином, що всі його долі були однакової довжини, від чого листок набував вигляду приквітки (іл. 29).

Виноградна лоза “вертикальний бордюру”. Декор іконостасів XVII ст. часто містив бордюри з виноградної лози. Найпростіші варіанти композиції формуються на основі хвилястого стебла, у вигинах якого чергуються зображення листка і грона (чи грона, прикритого листям). Цей тип орнаментальної композиції традиційно називають “візантійською лозою”. Характерною його ознакою є нескінченність структури і можливість бути спрямованим за вертикальними або горизонтальними напрямними. В іконостасах він розміщувався вертикально і в першій половині XVII ст. прикрашав поверхні планок чи стовпчиків, установлених між іконами апостольського ярусу

Лл. 35

Лл. 35. Фрагмент декору колони іконостаса 1663 р. Микільський Військовий собор. Київ

Лл. 36

Лл. 36. Фрагмент декору колони іконостаса другої половини XVII ст. Троїцький собор Густинського монастиря

Лл. 37

Лл. 37. Фрагмент декору іконостаса XVII ст. Кирилівська церква. Київ

(ил. 32—33). В іконостасі П'ятницької церкви Львова ним прикрашено також стовпчики між іконами празникового та страсного ярусу (ил. 34). Водночас в його структурі не розрізняється напрям “основа — вершина”, який є у більш розвинутих вертикальних орнаментальних композиціях, що ними оздоблювали іконостаси.

Від середини XVII ст. площинні стовпчики в іконостасах замінюються на колони. Здебільшого вони мали циліндричні фусты, однак тоді ж з'являються колони з гранчастими фустами, де кожна грань оздоблювалася вузькою стрічкою орнаментального бордюру на основі хвилясто вигнутого стебла. Найпростішим варіантом цього типу композиції могло бути зображення лози, у вигинах якої вміщувався виноградний листок, без його чергування із гроном (ил. 35). У складніших композиціях хвилясте стебло могло прикриватися листям і гронами, які виходили за межі його вигинів (ил. 36). При декоруванні колон з циліндричними фустами вводилися інші способи оздоблення з виноградної лози, які розглянемо далі. Тут лише зауважимо, що часто для цього використовували прийом обкручування стовбура

колони виноградним стеблом. Проектуючи на площину такий декор, отримуємо орнамент з розміщених під нахилом, паралельних один одному фрагментів стебла. Саме таку редакцію композиції бачимо на півколоні з іконостаса XVII ст. Кирилівської церкви Києва (ил. 37).

Цей варіант орнаменталізації не набув значного поширення, оскільки півколони нечасто вводилися до іконостаса. Водночас інші вертикальні композиції з виноградної лози, в основі яких лежить хвилясто вигнуте стебло, однак складніші за рисунком, надзвичайно поширені в пам'ятках XVII—XVIII ст. як Західної, так і Центральної України. Вони презентують різноманітні інтерпретації цього мотиву. Зокрема, найвідомішою композицією, що була властива оздобленню царських воріт протягом XVII—XVIII ст., стає мотив вигнутого стебла, з якого виростають пагони, спіральні закручені по циркульній кривій, що закінчуються картушем з іконою. Стебло і пагони декоруються листям та гронами, які хаотично розвернуті в різних напрямках і в багатьох місцях їх перекривають (ил. 38). Водночас композиційна будова орнаменту має чітко фіксований напрямок “основа — вершина”, що

Ил. 38

Ил. 38. Фрагмент царських воріт 1610-х років. П'ятницька церква. Львів

Ил. 39. Фрагмент цоколя іконостаса другої половини

Ил. 39

Ил. 40

XVII століття у Вознесенській церкві в с. Березна

Ил. 40. Фрагмент цоколя іконостаса 1762 р. Церква Параскеви в с. Розсішки

Лл. 41

Лл. 41. Фрагмент царських воріт 1653 р. в с. Дністрик Головецький

Лл. 42

Лл. 42. Фрагмент царських воріт 1690-х років у с. Дворічний Кут

Лл. 43

Лл. 43. Фрагмент іконостаса 30-х років XVIII ст. Благовіщенська церква Михайлівського собору Видубицького монастиря (Київ)

Лл. 44. Фрагмент саркофага Константини середини IV ст. з мавзолею Константини в Римі

визначається за точкою росту стебла в нижній частині царських воріт, здебільшого спеціально оформленою.

Наповненість листяною і плодовою масою таких орнаментальних блоків давала змогу приховати більшу частину стебла, що зменшувало його значення як осевого прямого композиції (іл. 39, 40), необов'язковим стає і його хвилеподібне ритмічне повторення (іл. 41, 42).

У пам'ятках XVIII ст. композиції з лози можуть виходити за межі вертикальних бордюрів і оздоблювати цілі секції на фасаді іконостаса, водночас такі орнаментальні композиції не мали чіткої впорядкованої структури, а традиційний напрямок росту лози “основа — вершина” іноді набував протилежного спрямування (іл. 43).

Наприкінці XVII ст. з'являється, а у наступному столітті стає поширеним використання мотиву, утвореного контамінацією виноградної лози з акантом. Ця синтезована форма часто застосовувалася у візантійському мистецтві, зокрема пагонами аканта, з якого виростають виноградні грона, прикрашено саркофаг Константини (доньки Константина Великого) середини IV ст. (іл. 44). Орнаментальні композиції VII ст. в мечеті Омара в Єрусалимі, виконані візантійськими художниками [10, 55], не мають фігуративних зображень (іл. 45) і відображують той варіант композиції, що усталився і в декорі українських іконостасів XVIII ст. (іл. 46, 47, 48).

Лл. 45. Фрагмент мозаїки над аркадами октагону. Мечеть Омара в Єрусалимі. 691–692 роки

Іл. 46

Іл. 46. Фрагмент царських воріт. XVIII ст. С. Хревт

Іл. 47. Фрагмент царських воріт. Перша половина XVIII ст. С. Ямна.

Іл. 47

Іл. 48

Іл. 48. Фрагмент цоколя іконостаса 1739 р. Миколайівська церква. Новий Ропськ

Виноградна лоза “горизонтальний бордюру”. Це один з перших типів орнаментальної композиції в іконостасному декорі. Зокрема, його використано для оздоблення фризу іконостаса П’ятницької церкви у Львові (іл. 49), де орнаментом заповнені відрізки, які дорівнювали ширині ікон намісного ярусу.

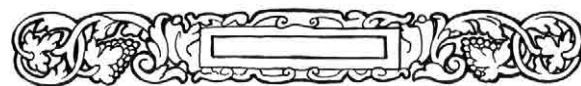
Композиція орнаменту тут утворена з двох хвилясто вигнутих стеблин, які сходяться до центра й у місці з’єднання перетягнуті пояском. Імовірно, цей спосіб декорування фризу не був надто поширеним, оскільки складно навести багато подібних прикладів, однак схожу версію композиції можна бачити в іконостасі Спасо-Преображенського собору в Путивлі кінця XVII ст. Набагато частіше трапляється її трансформований варіант, коли центр орнаментальної стрічки зайнято картушем (іл. 50). В окремих випадках така композиційна формула виходить за межі горизонтального бордюру і заповнює площини різноманітної конфігурації (іл. 51).

Виноградна лоза, обкручена навколо опори. Більшість колон, що оздоблювали фасади іконостасів XVII ст., мали циліндричний фуст, який від низу до верху обвивало стебло виноградної лози (іл. 53, 54). Цей спосіб декорування колон є найпоширенішим в іконостасах упродовж другої половини XVII ст. Сама ж орнаментальна композиція мала дуже давні корені й використовувалася у візантійському мистецтві ще в середині IV ст. (іл. 52).

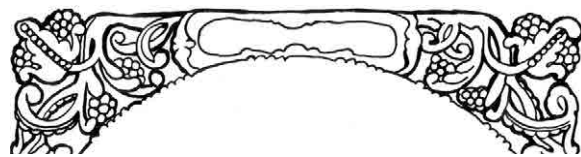
Що ж до джерел запозичення її до декору українських іконостасів XVII ст., то тут найближчими іконографічними аналогіями слід вважати обвиті лозою колони вістарів

Іл. 49. Фрагмент декору фризу іконостаса 1610-х років. П’ятницька церква. Львів

Іл. 50. Фрагмент декору фризу іконостаса 1650 р. Церква Св. Духу. Рогатин

Іл. 51. Фрагмент декору іконостаса 1659—1668 років. Церква Св. Юра. Дрогобич

католицьких храмів на польських та українських землях, а у православному світі близькі форми у цей період спостерігаємо в колонах іконостасів на Балканах [14]. Часто лозу зображували так, ніби вона, обплітаючи колону, стягує її, що загалом надавало колоні виразної крученої форми (іл. 55). Цей прийом

Іл. 52. Фрагмент саркофага. Середина IV ст. Музеї Ватикану (Рим, Італія)

використовувався і тоді, коли фуст колони формувався лише з ажурно різьбленого виноградного стебла (іл. 56). Загалом, у таких орнаментальних композиціях стебла відводилася провідна структурна роль і його завитки спеціально підкреслювалися та декоративно оформлялися. Водночас, ще протягом другої половини XVII ст. трапляються варіанти орнаменталізації фустів колон, де провідне значення стебла втрачається і його приховують за листям і гронами так, що воно стає малопомітним другорядним елементом (іл. 57). Від кінця XVII ст. з'являються колони, сформовані з хаотично переплених кількох виноградних лоз, як, наприклад, в іконостасі того ж часу в Спасо-Преображенському соборі в Путивлі. У подальшому такий спосіб оздоблення колон стає надзвичайно популярним у Центральній Україні (іл. 58–60) і витісняє раніше поширені варіанти декорування, зокрема, стають рідкісними кручені колони, утворені за допомогою завитків виноградної лози, а гранчасті колони зникають зовсім. У більшості випадків ви-

ноградна лоза в таких композиціях доповнена іншими флоральними мотивами: квітами троянди і мальви, листям аканта, які трансформуються у її складові частини. Водночас поодинокі зображення виноградного листка майже щезають: листок наявний тільки у поєднанні з гроном. У пам'ятках XVIII ст. в Західній Україні, навпаки, зберігається традиційна схема крученої колони з виноградної лози, що можна бачити в іконостасі церкви Різдва Богородиці в Жовкві, Миколаївської церкви в Бучачі. Іноді мотив лози міг доповнюватися вплетеним серед виноградних пагонів акантовим листям (іконостас Троїцької церкви в Жовкві).

Висновки. Від початку XVII ст., коли мотив виноградної лози вперше фіксується в іконостасному оздобленні, його вже представлено широким репертуаром стандартних формул зображення деталей та композиційних побудов. Серед них стилізовані форми виноградного листка, а також композиції, які демонструють тяжіння пізнього Ренесансу до поєднання непосредного. Це свідчить про

Лл. 53

Лл. 54

Лл. 55

Лл. 56

Лл. 53. Декор колони іконостаса 1650 р. Церква Св. Духу. Рогатин

Лл. 54. Декор колони іконостаса XVII ст. Михайлівська церква в с. Скорики

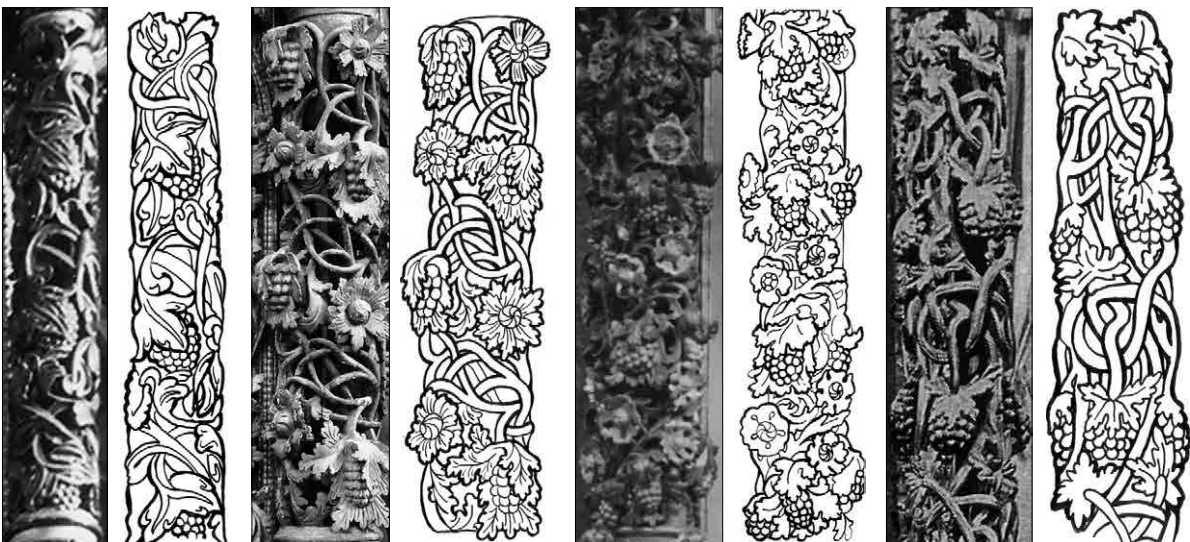
Лл. 55. Декор колони іконостаса другої половини XVII ст. Вознесенська церква в с. Березна

Лл. 56. Декор колони невідомого іконостаса XVII ст. Україна. Музей історії Києва

запозиченість зазначеного мотиву у готовій формі, відпрацьованій у кількох стилістичних варіантах.

Розмаїття варіантів виноградної лози в де-

корі іконостасів XVII ст., яке часто можна спостерігати в межах однієї пам'ятки, вказує на цілеспрямоване розширення образного ряду цього мотиву.

Лл. 57

Лл. 58

Лл. 59

Лл. 60

Лл. 57. Декор колони іконостаса другої половини XVII ст. Троїцький собор Густинського монастиря

Лл. 58. Декор колони іконостаса 1730-х років. Преображенська церква в с. Великі Сорочинці

Лл. 59. Декор колони іконостаса XVIII ст. Вознесенська церкви в с. Березна

Лл. 60. Декор колони іконостаса 1762 р. Церква Параскеви в с. Розішки

Від початку XVIII ст., коли в орнаментіці іконостасів відбувається раптове розширення репертуару флоральних мотивів, що використовуються одночасно, в зображеннях виноградної лози спостерігається скорочення та уніфікація стилістичних форм. Відтак кількість варіантів інтерпретації виноградної

лози в декорі іконостасів гіпотетично можна пов'язати з розширенням чи скороченням репертуару інших рослинних мотивів. Етапи трансформації мотиву виноградної лози можуть бути моделлю для опису загальної еволюції стилістики всієї рослинної орнаментики українських іконостасів означеного періоду.

Примітки:

¹ На малюнку іконостаса кінця XVI ст. з Успенської церкви Львова Мартин Груневег зафіксував пластично розвинутий горішний ярус, де трикутні картуші чергуються з декоративними вставками. Див. іл.: *Ісаєвич Я.* Найдавніший історичний опис Львова // Україна давня і нова. – Львів, 1995. – С. 137. Ще одним прикладом розвиненого декору іконостаса може бути світлина з мідної моделі іконостаса Успенського собору Києво-Печерської лаври, яку опублікував М. Петров і датував першою третиною XVI ст. (*Петров Н. И.* Альбом достопримечательностей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии: Южнорусские иконы / Н. И. Петров; Вып. III. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1913. – С. 31), С. Таранушенко датував його кін. XVI – 20-ми роками XVII ст. (*Таранушенко С. А.* Український іконостас / Стефан Андрійович Таранушенко // Записки НТШ. Праці секції мистецтвознавства. – Львів: НТШ, 1994. – Т. 227 (CCXXVII). – С. 150).

² На думку В. Александровича, “родовід іконографічного мотиву виноградної лози” в українському мистецтві слід шукати в другій половині XV ст., а у ствердженні мотиву лози у XVII–XVIII ст. “є підстави вбачати особливе значення, зокрема, П'ятницького іконостасу та інших споріднених з ним пам'яток львівського мистецтва першої половини XVII ст., оскільки широке впровадження декоративного різьблення з мотивом виноградної лози в українському мистецтві розпочинається саме від них”. Див: *Александрович В.* Іконостас П'ятницької церкви у Львові / В. Александрович // Львів: історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 103–144.

³ Колони вітваря XVI ст. Шольц-Вольфовича з костюлу у Львові оздоблені виноградною лозою. Див. іл.: *Історія українського мистецтва: в 6 т. Т. 2.: Мистецтво XIV – першої половини XVII століття.* – К.: Наукова думка, 1967. – С. 137.

Література:

1. *Александрович В.* Іконостас П'ятницької церкви у Львові / В. Александрович // Львів: істор. нариси. – Л., 1996. – С. 103–144.
2. *Антонович Д.* Українська скульптура / Дмитро Антонович // Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича // Упоряд. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби; пер. слово М. Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 274–306.
3. *Возницький Б. Г.* Микола Потоцький, староста Канівський, та його митці архітектор Бернард Меретин і сницар Іоанн Георгій Пензель / Б. Г. Возницький. – Львів: Центр Європи, 2005. – 160 с.: 220 іл. – ISBN 966-7022-50-1.
4. *Возницький Б. Г.* Проблема інспірацій у творчості Майстра Пінзеля та її вплив на львівську скульптуру другої половини XVIII ст. / Б. Г. Возницький // Українське бароко та європейський контекст. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 105–113.
5. *Вуйцик В.* Скульптор Іван Щуровський / Володимир Вуйцик // Записки НТШ. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, 1998. – Т. 236 (CCXXXVI). – С. 408–416.
6. *Гембарович М. Т.* Скульптура та різьблення / Мечислав Гембарович // Історія українського мистецтва в 6 т., т. 3. Мистецтво другої половини XVII–XVIII ст. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1968. – С. 126–151.
7. *Драган М.* Українська декоративна різьба XVII–XVIII ст. / Михайло Драган. – К.: Наукова думка, 1970. – 203 с.
8. *Кривавич Д.* Українська скульптура періоду рококо / Дмитро Кривавич // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, 1998. – Том 236 (CCXXXVI). – С. 127–154.
9. *Кривавич Д.* Джерела інспірацій скульптури бароко і рококо / Д. П. Кривавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова // Українське мистецтво: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів: У 3 ч. – Ч. 3. – Львів: Світ, 2005. – С. 81–91.
10. *Лазарев В. Н.* История Византийской живописи. – М.: Искусство, 1986. – 331 с.
11. *Лазаревский М. А.* Методы ботанического описания и агробиологического изучения сортов винограда // Амπεлография СССР. – Т. 1. – Общая амπεлография / сост. П. А. Баранов [и др.], – М.: Пищепромиздат, 1946. – С.347–460.
12. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. – Т. 1. А-К / гл. ред. С. А. Токарев. – М.: Сов. Энциклопедия, 1991. – 671 с.
13. *Тарасов О. Ю.* Рама и образ. Риторика обрамления в русском искусстве / О. Ю. Тарасов. – М.: Прогресс-Традиция, 2007. – 447, [1] с. – ISBN 5-89826-211-3.
14. *Їубинковић М.* Дуборезни иконостаси XVII века на Светој Гори. – Хиландарски зборник. – № 1. – Београд, 1966. – С. 199–137.

Список ілюстрацій:

1. Виноградний листок: а – тридольної форми; б – п'ятидольної форми.
2. Виноградне гроно: а – циліндричної форми; б – конічної форми; в – конічної форми з крилом.
3. Фрагмент декору іконостаса П'ятницької церкви у Львові. 1610-і роки.
4. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса 1638 церкви Козьми і Дем'яна у Великих Грибовичах (Львівщина).
5. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса XVII ст. Покровської церкви с. Седнів (Чернігівщина).
6. Фрагмент декору тумби іконостаса другої половини XVII ст. Вознесенської церкви в Березні (Чернігівщина).

7. Фрагмент декору колони невідомого іконостаса XVII ст. (Україна). Музей історії Києва.
8. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса 1682 р. Вознесенської церкви в с. Волиця Деревлянська (Львівщина).
9. Фрагмент декору колони іконостаса 1697 р. церкви Різдва Христового з Жовкви.
10. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса 1638 церкви Козьми і Дем'яна у Великих Грибовичах (Львівщина).
11. Фрагмент декору колони іконостаса 1663 р. Микільського Військового собору Києва.
12. Фрагмент декору колони іконостаса першої половини XVIII ст. церкви Усіх Святих Києво-Печерської лаври.
13. Фрагмент декору колони іконостаса 1720 р. Троїцької церкви в Жовкві.
14. Фрагмент царських воріт 1634 р. із с. Перевали (Волинь).
15. Фрагмент царських воріт XVII ст. із с. Верхнів (Волинь).
16. Фрагмент царських воріт 1698 р. зі Скиту Манявського.
17. Фрагмент царських воріт з с. Хревт. Після 1708 р.
18. Фрагмент царських воріт із Закарпаття. Перша половина XVIII ст.
19. Фрагмент царських воріт XVII ст. з іконостаса Покровської церкви с. Седнів (Чернігівщина).
20. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса 1653 р. с. Дністрик Головецький (Львівщина).
21. Фрагмент декору колони невідомого іконостаса XVII ст. (Україна). Музей історії Києва.
22. Фрагмент декору царських воріт з іконостаса 1680 р. с. Волиця Деревлянська (Львівщина).
23. Фрагмент декору царських воріт із церкви у с. Ямна. Перша половина XVIII ст.
24. Фрагмент царських воріт іконостаса П'ятиницької церкви у Львові. 1610-і роки.
25. Фрагмент царських воріт із с. Войнилів (Івано-Франківщина). Друга половина XVII ст.
26. Фрагмент декору колони іконостаса Преображенської церкви в с. Великі Сорочинці. 1730-і роки.
27. Фрагмент царських воріт із с. Камінь-Каширський (Волинська обл.). Кінець XVII ст.
28. Фрагмент декору іконостаса кінця XVII ст. в приділі на хорах Микільського Військового собору (Київ).
29. Фрагмент царських воріт з Покровської церкви с. Седнів. XVII ст. (Чернігівщина).
30. Фрагмент декору тумби іконостаса другої половини XVII ст. Вознесенської церкви в Березні (Чернігівщина).
31. Фрагмент декору колони іконостаса Троїцької церкви в Жовкві. 1720 р.
32. Фрагмент декору іконостаса П'ятиницької церкви у Львові. 1610-і роки.
33. Фрагмент декору іконостаса церкви Козьми і Дем'яна у Великих Грибовичах. 1638 р. (Львівщина).
34. Фрагмент декору іконостаса П'ятиницької церкви у Львові. 1610-і роки.
35. Фрагмент декору колони іконостаса 1663 р. Микільського Військового собору Києва.
36. Фрагмент декору колони іконостаса другої половини XVII ст. Троїцького собору Густинського монастиря.
37. Фрагмент декору іконостаса XVII ст. Кирилівської церкви в Києві.
38. Фрагмент царських воріт П'ятиницької церкви у Львові. 1610-і роки.
39. Фрагмент цоколя іконостаса другої половини XVII ст. Вознесенської церкви в Березні (Чернігівщина).
40. Фрагмент цоколя іконостаса 1762 р. церкви Параскеви у с. Розсішки (Черкащина).
41. Фрагмент царських воріт із церкви у с. Дністрик Головецький (Львівщина). 1653 р.
42. Фрагмент царських воріт із церкви с. Дворічний Кут (Харківщина). 1690-і роки.
43. Фрагмент іконостаса 30-х років XVIII ст. Благовіщенської церкви Михайлівського собору Видубицького монастиря (Київ).
44. Фрагмент саркофага Константини середини IV ст. з мавзолею Константини в Римі.
45. Фрагмент мозаїки над аркадами октагону. Мечеть Омара в Єрусалимі (691—692 роки).
46. Фрагмент царських воріт із с. Хревт. Після 1708 р.
47. Фрагмент царських воріт із церкви у с. Ямна. Перша половина XVIII ст. (Івано-Франківщина).
48. Фрагмент цоколя іконостаса Миколаївської церкви Нового Ропська. 1739 р.
49. Фрагмент декору фризу іконостаса П'ятиницької церкви у Львові. 1610-і роки.
50. Фрагмент декору фризу іконостаса 1650 р. церкви Св. Духу в Рогатині (Івано-Франківщина).
51. Фрагмент декору іконостаса 1659—1668 років церкви Св. Юра в Дрогобичі (Львівщина).
52. Фрагмент саркофага. Середина IV ст. Музеї Ватикану (Рим, Італія).
53. Декор колони іконостаса церкви Св. Духу в Рогатині (Івано-Франківщина). 1650 р.
54. Декор колони іконостаса Михайлівської церкви в Скориках (Тернопільщина) XVII ст.
55. Декор колони іконостаса другої пол. XVII ст. Вознесенської церкви в Березні (Чернігівщина).
56. Декор колони невідомого іконостаса. Україна. XVII ст. Музей історії Києва.
57. Декор колони іконостаса другої половини XVII ст. Троїцького собору Густинського монастиря.
58. Декор колони іконостаса Преображенської церкви в с. Великі Сорочинці. 1730-і роки.
59. Декор колони іконостаса XVIII ст. Вознесенської церкви в Березні (Чернігівщина).
60. Декор колони іконостаса 1762 р. із церкви Параскеви в с. Розсішки (Черкащина).

Ілюстрації подаються за:

Альбом “Київ. № 29”. ДНАББ ім. В. Г. Заболотного – іл. 11, 35; Альбом “Царські врата українських іконостасів” / упор. Ю. Юркевич. – Львів, 2012. – Іл. 4, 8, 10, 16, 22, 23, 24, 25, 38, 47; архів С. Оляніної – іл. 3, 7, 9, 12, 13, 14, 15, 21, 26, 31, 32, 33, 34, 36, 49, 50, 51, 53, 56, 57, 58; архів С. Таранушенка. Інститут рукописів Національної бібліотеки України – іл. 5, 6, 19, 29, 30, 39, 42, 48, 55, 59; архів Д. Щербаківського. Науковий архів Інституту археології НАН України – іл. 60;

Драган М. Українська декоративна різьба ... – іл. 17, 18, 20, 27, 41, 46;
Лазарев В. Н. История Византийской живописи ... – іл. 45;
Лозвин Г. Н. По Україні: стародавні мистецькі пам'ятки. – К., 1968. – Іл. 40, 54;
 науковий архів Інституту археології НАН України – іл. 43;
 фонд негативів НЗ “Софія Київська” – іл. 37;
 науковий архів Національного художнього музею України – іл. 28.